

QO'SHMA SO'ZLARDA LINGVOKOGNITIV MEZONLARI VA DARAJALARINI ANIQLASH

Ashirova Madina To'rayevna

O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti Ingliz tili funksional leksika kafedrasida, o'qituvchisi
ashirovalmadina@icloud.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15179249>

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi qo'shma so'zlarning lingvokognitiv mezonlari va idrok darajalari tahlil qilinadi. Lingvokognitiv yondashuv asosida qo'shma so'zlarning konseptual, metaforik-metonimik, ijtimoiy-madaniy va assotsiativ jihatlari o'rganiladi. Shuningdek, qo'shma so'zlarning idrok murakkabligiga ko'ra uch darajasi (birlamchi, ikkinchi va murakkab) ajratilib, ularning semantik shakllanishi va kommunikativ ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalari qo'shma so'zlarning til tizimidagi o'rnini kognitiv-lingvistik nuqtayi nazardan tushunishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: qo'shma so'zlar, lingvokognitiv mezonlar, konseptual asos, metafora, metonimiya, idrok darajalari, assotsiativ bog'liqlik.

Kirish. Til – inson tafakkurining in'ikoschisi, voqelikni anglash va uni verbal shaklda ifodalash vositasidir. Qo'shma so'zlar til tizimida murakkab semantik va kognitiv jarayonlarning natijasi bo'lib, ular inson ongida dunyo haqidagi bilimlarni kodlash, konseptual strukturalarni yaratish va kommunikativ jarayonlarni soddalashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Lingvokognitiv tahlil orqali ushbu birliklarning shakllanish mexanizmlari, ularning ma'no qatlamlari va idrok darajalari o'rganiladi. Ushbu tadqiqotda qo'shma so'zlarning lingvokognitiv mezonlari hamda ularning idrok darajalari tizimli ravishda tahlil qilinadi.

1. Qo'shma so'zlarning lingvokognitiv mezonlari

Lingvokognitiv yondashuv qo'shma so'zlarning tarkibiy va semantik tuzilishini inson tafakkuri bilan uzviy bog'liqlikda o'rganadi. Bu yondashuvda quyidagi mezonlar asosiy hisoblanadi:

1.1. Konseptual asos

Qo'shma so'zlarning ma'no hosil qiluvchi asosiy omili konseptlar bilan bog'liq. Bunda har bir qo'shma so'z muayyan konseptual maydonga tegishli bo'lib, u til tizimida ma'no doirasini kengaytirish yoki toraytirish imkoniyatiga ega. Masalan, quyosh nuri so'zi "yorug'lik" konsepti bilan uzviy bog'liq bo'lib, u universal va antropotsentrik xususiyat kasb etadi.

1.2. Metaforik va metonimik asoslar

Qo'shma so'zlarning shakllanishida metaforik va metonimik o'zgarishlar muhim rol o'ynaydi. Metaforik asosda shakllangan qo'shma so'zlar abstrakt tushunchalarni obrazli ifodalashga xizmat qiladi (oltin yurak – saxovatlilik). Metonimik asosdagi

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qo'shma so'zlar esa yaqin ma'nodagi tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalaydi (soch oqarish – qarilik belgisi sifatida).

1.3. Ijtimoiy-madaniy omillar

Qo'shma so'zlarning shakllanishi va idrok etilishi muayyan til jamoasining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari bilan bog'liq. Masalan, o'zbek tilidagi shamol izi yoki qush uyasi kabi qo'shma so'zlar tabiiy-madaniy muhit bilan bog'liq bo'lsa, boshqa tillarda ularga mos keluvchi qo'shma so'zlar bo'lmasligi mumkin.

1.4. Kognitiv assotsiatsiyalar

Qo'shma so'zlarning shakllanishida inson ongi turli assotsiativ bog'liqliklar hosil qiladi. Bu bog'liqliklar muayyan leksik birliklarni yaxlit konsept sifatida idrok qilishga imkon beradi. Masalan, osmon gumbazi qo'shma so'zi "osmon" va "gumbaz" konseptlarini assotsiativ jihatdan birlashtirgan holda semantik yaxlitlik hosil qiladi.

2. Qo'shma so'zlarning lingvokognitiv darajalari

Lingvokognitiv yondashuv asosida qo'shma so'zlar idrok va konseptual murakkablik darajasiga ko'ra uchta bosqichga ajratiladi:

2.1. Birlamchi daraja

Ushbu darajadagi qo'shma so'zlar oddiy leksik birliklar sifatida idrok qilinib, ularda metaforik va kontekstual tahlil zarur bo'lmaydi. Masalan, yashil barg, qush uyasi kabi so'zlar inson ongida bevosita real predmet yoki hodisalar bilan bog'lanadi.

2.2. Ikkinchi daraja

Bu darajadagi qo'shma so'zlar ko'proq metaforik yoki kontekstual asosga ega bo'lib, ularni to'g'ridan-to'g'ri ma'noda tushunish murakkab bo'lishi mumkin. Masalan, oltin qo'l – "mohir usta", ilon izi – "qiyin yo'l" kabi iboralar bevosita tashqi dunyo bilan bog'liq bo'lsa-da, ularning asl ma'nosi majoziy jihatdan shakllanadi.

2.3. Murakkab daraja

Ushbu darajadagi qo'shma so'zlar abstrakt va poetik ma'no kasb etib, ularning semantik tahlili uchun chuqur lingvokognitiv tahlil talab qilinadi. Masalan, shamol izi – "o'tkinchi vaqt" kabi tushunchani ifodalashi mumkin. Bu kabi qo'shma so'zlar falsafiy va madaniy kontekstga bog'liq bo'lib, ularning idrok etilishi individual yoki jamoaviy kognitiv tajribaga asoslanadi.

Xulosa. Qo'shma so'zlarning lingvokognitiv jihatdan tahlili ularning semantik shakllanishi, idrok darajalari va madaniy xususiyatlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Lingvokognitiv mezonlar asosida qo'shma so'zlarni tasniflash orqali til tizimidagi konseptual bog'liqliklar, metaforik jarayonlar va ijtimoiy-madaniy

XORIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ta'sirlar aniqroq namoyon bo'ladi. Bu esa tilshunoslikning leksik-semantik va kognitiv yo'nalishlari uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Кубрякова Е.С. “Когнитивная лингвистика: основные понятия и термины” – Москва: Наука, 2004.
2. Ляпон М. “Метафора в когнитивной лингвистике” – Санкт-Петербург: Филологический факультет, 2010.
3. Радченко Е. “Основы когнитивного анализа в лексикологии” – Москва: Языки славянской культуры, 2012.
4. Рахматullayev Sh. “Hozirgi o'zbek tilining leksikologiyasi” – Toshkent: Fan, 2010.
5. G'ulomov A. “Tilshunoslik asoslari” – Toshkent: O'zMU, 2005.
6. Бабушкин А.П. “Типы концептов в когнитивной лингвистике” – Воронеж: ВГУ, 2001.
7. Назаров Q. “O'zbek tilshunosligi: nazariy va amaliy masalalar” – Toshkent: O'zFA, 2018.
8. Lakoff G., Johnson M. “Metaphors We Live By” – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
9. Langacker R.W. “Cognitive Grammar: A Basic Introduction” – Oxford: Oxford University Press, 2008.